

Prof.dr Duško Vejnović, redovni profesor Univerziteta u Banjoj Luci

VISOKO OBRAZOVANJE JE NA RASKRŠĆU HUMANIZMA I U OKOVIMA NEOLIBERALNOG I GLOBALIZACIJSKOG KONCEPTA OBRAZOVANJA

-treba afirmisati i razvijati treću misiju fakulteta i univerziteta, angažovanje u zajednici-

Svjesni smo svoje naučne i strukovne obaveze da kao univerzitetski nastavnici i saradnici želimo i imamo zadatak da širimo znanje i naučnu kulturu među mladim generacijama, da svojim radom skupa sa našim studentima služimo društvu kao cjelini. Posebno ističemo da u naše vrijeme kulturna, socijalna i ekonomska budućnost društva zahtjeva mnogo veće investicije u visoko obrazovanje, koje nalaže evropski bolonjski proces visokog obrazovanja. Neophodno je da uvjerimo sve relevantne subjekte u Republici Srpskoj i BiH o doprinosu kojeg visoko obrazovanje i visokoškolske institucije mogu dati zakonskom i društvenom razvoju naše zemlje.

Da bi se visoko obrazovanje poboljšalo, moraju se potruditi i država i pojedinac. Otvaranje rasprave o tome zašto je obrazovanje vrijedno i je li vrijedno, moglo bi pridonijeti da bude prilagođenije potrebama pojedinca i društva. Kao što je poznato, obrazovanje je jednostavno aspekt socijalizacije, uključuje sticanje znanja i učenje vještina. Namjerno ili nenamjerno obrazovanje često utiče i na stvaranje uvjerenja i moralnih vrijednosti. Ono u pravilu usađuje dvije glavne vrijednosti: vrijednost postignuća i vrijednost jednakosti šansi. Neophodno je stvoriti takve uslove na univerzitetima uopšte da se konstatovane anomalije otklone i stvore se univerziteti u kojima će znanje biti glavni imperativ. Univerzitet je vrhunska institucija u svakoj državi i po pravilu tamo treba da rade izabrani, a ne podobno odabrani, drugačije rečeno - **izbaciti politiku sa univerziteta**. Da ne bismo dalje elaborirali, navešćemo bitne činjenice koje se moraju imati na umu: Univerzitet se danas nalazi između tradicionalnog i tržišnog razmišljanja, **Jednu državu ne čini samo narod, teritorija i vlast, već i Univerzitet kao obrazovna institucija koja ima glavnu ulogu u razvoju i budućnosti jedne države. Obrazovanje je korijen iz koga nastaje društvena nadgradnja. Visoko obrazovanje je javno dobro i javna odgovornost**. Visoko obrazovanje tokom proteklog perioda je finansijski zapostavljeno i kadrovski devastirano. Javna ulaganja u visoko obrazovanje su od najvećeg prioriteta (Konvencija u Belgiji, 2009. godine), Visoko obrazovanje u Republici Srpskoj i BiH mora imati odlučujuću ulogu u pružanju rješenja za cjelokupna društvena i državna pitanja. Ono mora imati ključnu ulogu u utvrđivanju činjenica na osnovu kojih se vode javne rasprave i donose odluke. U Republici Srpskoj i BiH je neophodno stvoriti trougao znanja koji čine: obrazovanje, istraživanje i inovacije, jer predstavljaju osnov i preduslov ekonomskog rasta, blagostanja i ostvarivanja konkurentnosti. Obrazovanje predstavlja kolijevku društva i riznicu znanja, ali ga treba stalno usavršavati i bogatiti novim saznanjima u skladu sa razvojnim potrebama savremenog društva. **Glavni proizvođači bogatstva sadašnjice postali su ljudsko znanje i pravovremene informacije, a razvoj informacionih i komunikacionih tehnologija dao je doprinos da se čitava planeta u sve većoj mjeri oslanja na ovaj „neopipljivi“ resurs**. Promjene koje je sa sobom donio razvoj informacionih tehnologija za mogućnost korištenja raznih izvora znanja, koji više nisu ograničeni samo na knjigu, kao i novi sistem komuniciranja, povlače za sobom jednu novu atmosferu - profesori i asistenti nisu više jedini izvori znanja i informacija, niti je fakultet i univerzitet jedini nosioc i centar učenja i razvoja.

Ulaganje u visoko obrazovanje u Republici Srpskoj i BiH treba posmatrati kao investiciju u razvoj i bolju budućnost svih građana. **Na mikro nivou je neophodno postepeno podmladiti nastavnički kadar, uz prenošenje iskustava starijih profesora.**

U prelazu iz industrijskog društva u informatičko društvo važno je zapaziti da je stratejski resurs u industrijskom društvu bio kapital, dok je to u informatičkom društvu znanje, koje ne samo da se obnavlja, već se i samo iz sebe razvija. **Depolitizacijom visokog obrazovanja** stvaraju se uslovi kojima se obezbjeđuje kvalitetno i moderno visoko obrazovanje u širem, regionalnom okruženju. **Opasnost za visoko obrazovanje je ako se ne traži stručnost, znanje, obrazovanje, već poslušnost partiji i njenim liderima.** Osnovni kvalitet savremenog obrazovanja u Republici Srpskoj i BiH treba da bude prelaz od reproduktivnog ka produktivnom obrazovanju, od statičkog ka dinamičkom, od neprimjenljivog ka operativnom. Umjesto kritičkog humanističkog znanja, neoliberalno orijentisano obrazovanje proizvodi pragmatična znanja i vještine. **Pod uticajem neoliberalizma, kritičko i humanističko obrazovanje se potiskuju, a nameće se ono obrazovanje koje je pragmatikog i merkantilističkog karaktera.** Takvo obrazovanje sužava „vidike i poimanje”, ono će „obeshrabriti slobodnu misao” a ljude učiti „da budu poslušni”, Neoliberalno korporativno obrazovanje je suprotstavljeno idealima Humanizma i Renesanse, Prosvjetiteljstva i uopšte kritički i humanistički orijentisanog obrazovanja, Neoliberalna ekonomska ideologija tržišnog fundamentalizma je Univerzitet kritičkog i humanističkog znanja pretvorila u Univerzitet pragmatičnog znanja i vještina potrebnih tržištu. Njegov zaštitni znak postala je „Bolonja”, odnosno bolonjski koncept univerziteta. Neoliberalizam je stvorio bolonjski koncept obrazovanja čiji je cilj ostvarivanje profita, a ne kritičke i humanističke svijesti. Tržište postepeno ulazi u prostore Univerziteta, uspostavljajući preko politike kontrolu nad njim, što za posljedicu ima gubitak njegove autonomije. **Kriza obrazovanja je posljedica neoliberalnog pritiska na obrazovne institucije i prihvatanja neoliberalnog koncepta tržišne orijentacije i komercijalizacije obrazovanja od strane Univerziteta i školskog sistema,** Univerzitet je nekada bio prostor znanja i autonomnog mišljenja, a danas je servis klijenata (studentata i korisnika iz privrede, firmi, preduzeća i korporacija); nekada je bio neprofitabilan i nije bio okrenut biznisu, a danas je profitabilan i u službi je korporacija.

Neznanje i siromaštvo su dva najveća neprijatelja građana svake države, a neoliberalizam kao teorijski diskurs i doktrinarna paradigma je ostvario hegemoniju namećući vrijednosti, način razmišljanja i vođenja ekonomije, politike, kulture, medija, zdravstva, obrazovanja, sporta itd. Na taj se način monopol mišljenja nameće društvenim praksama čime se ostvaruje hegemonija. U globalizovanom svijetu visoko obrazovanje postalo je stub društva i od njegovog kvaliteta zavisi budućnost svake države, **Evropski prostor visokog obrazovanja suočava se sa dvostrukim izazovima - globalizacije i demografije.** Globalizacija u visokom obrazovanju podrazumjeva više ključnih faktora, među kojima su od najvećeg značaja podsticanje na doživotno učenje i osavremenjivanje obrazovnih institucija kroz korišćenje najsavremenijih alata i tehnika za učenje. U savremenom društvu intelektualni kapital i njegovo znanje i obrazovanje postaju jedni od najznačajnijih faktora razvoja i izuzetno važan razvojni resurs, odnos između nastavnog osoblja i studentata. Ali, ipak, on u sebi i sobom nosi simplifikaciju nauke i nastave.

Bolonjski univerzitet nema duhovnu i kritičku humanističku misiju i ulogu, već tehničku; bolonjski univerzitet nije medij razvijanja humanističkih vrijednosti, već medij transfera znanja; nastavnik je prenosnik znanja, a znanje se kvantifikuje. Ova nametnuta američka komercijalizacija obrazovanja znači „srednjoškolicizaciju” visokog obrazovanja u kojem su profesori postali učitelji, a studenti đaci. Gubi se prometejski, a nameće epitemejski duh tupavosti i zaglupljivanja. U

neoliberalnom konceptu obrazovanja se potiskuju društvenohumanističke nauke, a favorizuju tehničke i tehnizovane nauke i fakulteti. Sve to u cjelini znači degradaciju i dekadenciju visokog obrazovanja, pa, prema tome, znači i uništavanje kritički i humanistički orijentisanog Univerziteta.

Današnje društvo je postalo društvo znanja, a visoko obrazovanje je postalo osnova za njegov razvoj i prosperitet. **Obrazovne sadržaje treba da pripremaju ljudi za život u globalizovanom društvu. Saznajni proces u nastavnim planovima i programima fakulteta i univerziteta se sastoji od teorijskog mišljenja i od empirijskog doživljavanja, jer nema otkrića bez odgovarajuće veze između teorijskog mišljenja i empirijskog doživljavanja.** Istorijski posmatrano uticaj vladajuće ideologije i politike na nauku je takav što najčešće vladajuća ideologija i politika proglašava sebe naukom, što suzbija nastanak i razvoj pojedinih nauka, što iskrivljuje naučna saznanja i što usmjerava nauku prema istraživanjima koja njoj odgovaraju. Globalizacija društva i globalizacija obrazovanja se nalaze u simbiotskom odnosu. U stvari, globalizacija obrazovanja je podsystem globalizacije kao jednog šireg procesa koji se reflektuje, ne samo u sferi obrazovanja, nego je zahvatio sve segmente društva.

Da li smo u visokom obrazovanju Republike Srpske i BiH za Univerzitet mišljenja ili pamćenja? Ako stvar posmatramo sa normativnog aspekta, svi smo jednoglasni da hoćemo Univerzitet mišljenja. U realnosti je obrnuto, jer dominira Univerzitet pamćenja, a ne mišljenja. **Cjelokupni nastavni proces je usmjeren na pasivno memorisanje činjenica i njihovu mehaničku reprodukciju.** To implicira zaključak da se nedovoljno razvija stvaralačko i kritičko mišljenje i ne afirmišu vrijednosti, nacije, nacionalizma u formi patriotizma, etos rada i sloboda ličnosti. Navedeni nedostatak se može ispraviti pod uslovom da u nastavnom procesu kultiviramo studente da budu misleća bića, **a ne da ih pretvaramo u skladište informacija.**

Znanje koje usvajaju studenti je vrijednosno neutralno i ono je apsolutno odvojeno od morala i moralnih vrijednosti čemu bi to znanje moralo biti podređeno. Može neko po završetku obrazovanja da bude vrhunski ljekar, ekonomista, pravnik, građevinski inženjer, sociolog, politolog, defendolog. No, ako se to znanje ne upotrijebi za dobrobit društva nego, naprotiv, zloupotrijebi za svoje vlastite egoističke ciljeve, društvo će od takvog znanja imati više štete nego koristi. Ova zloupotreba znanja se nama danas reljefno i događa, jer na jednoj strani imamo atrofiju društvenog, a na drugoj ekspandiranje individualnog, koje u svojoj objesti nema granica. Drugim riječima, u stvarnosti je prisutno "nulto stanje" društvenosti, s obzirom da je moderno postindustrijsko društvo koncipirano od mnoštva Lajbincovih monada između kojih su pokidane sve neposredne veze i odnosi. Pri tome je **solidarnost abdicirala pred željom za ličnom vlasti, kao najtežim ljudskim porokom.** Izlaz iz ove dijabolične situacije, u kojoj se trenutno nalazimo, moguć je ako se kroz koncept humanističkog obrazovanja toliko oplemenimo (što je bolonjski koncept obrazovanja apstrahovao), **da znanje koje usvajamo u toku obrazovanja ne koristimo isključivo za svoje partikularne ciljeve, nego i za dobrobit i blagostanje društvene zajednice.**

Da bi se tome suprostavila, Republika Srpska i BiH u svom obrazovnom sistemu, počev od osnovnog pa do visokog obrazovanja, mora da stavi akcenat na nacionalnu grupu predmeta (posebno istoriju) i da poveća fond časova koji je u sadašnjem trenutku minimalan. Ovim bi se ojačao zdrav patriotizam, koji je u periodu komunizma supstituisan samoupravnim socijalističkim patriotizmom. Prednost je davana komunističkom internacionalizmu kao naprednijoj svijesti od patriotizma proglašenim anahronim, primitivnim i prema kojem se treba nihilistički odnositi, zanemariti i odbaciti. Ako se želi ojačati nacionalna svijest i sačuvati individualnost nacionalnog korpusa, onda se nacionalna komponenta obrazovanja mora reafirmisati u cilju da očuvamo istorijsko pamćenje ko smo i koji su naši korijeni. U protivnom, u eri globalizacije, doživjećemo sudbinu da se naš identitet supstituiše evropskim identitetom i da tako poništimo sebe kao narod.

Ne smijemo prenebregnuti činjenicu da živimo u društvu gdje se rudimenti patrijarhalnog perpertuiraju i nastoje da konzerviraju po svaku cijenu. Otuda je potpuno razumljivo što kod nas dominira **autoritarno obrazovanje** kao psihološka dresura koja služi usmjeravanju omladine jednoličnom i konformističkom pogledu na svijet. Ovakav pogled na svijet se podudara sa Ničeovim uvidom “da je formula za veličinu čovjeka amor fati, da se neće da ima ništa drugo ni unaprijed ni unazad za svu vječnost”. Nužno, ne samo podnositi, kaže Niče, već ga moramo voljeti, obogatvoriti i prema njemu gajiti idolopoklonstvo. Sasvim je jasno da je ovakav pogled na svijet u apsolutnoj koliziji sa **humanističkim konceptom obrazovanja u kojem se ističe potreba za stvaralaštvom i kritičkim mišljenjem**. Ono znači da čovjek nikad ne smije pristajati na fetišizaciju činjeničnog stanja, na neizbježnu nužnost već u njih mora unositi elemente dijalektičke negacije, u cilju ostvarivanja Marksovog humanističkog projekta opšte ljudske emancipacije. Ona podrazumijeva da čovjek mora biti slobodan i da suvereno odlučuje o svim pitanjima svoje egzistencije, ekonomskim, političkim, socijalnim, kulturnim i obrazovnim. **Obrazovanje i nauka su najplemenitiji, najuzvišeniji, najhumaniji i najdalekosežniji cilj svake ljudske zajednice**. Savremeno obrazovanje uopšte, a posebno visoko obrazovanje mora da se razvija u interakciji sa naukom, tehnologijom i kulturom i da iz njih crpi znanje i inspiraciju. Razvoj vrhunskog obrazovanja mora da bude u korelaciji sa savremenim razvojem nauke i tehnologije, što podrazumijeva obrazovanje ljudskih resursa za specifične potrebe i oblike tehničko-tehnološko-komunikaciono-inovacionih tehnologija. U tzv. “staroj ekonomiji” ključ konkurentne sposobnosti bio je u jeftinoj radnoj snazi, sirovinama i mehanizaciji, a u savremenoj dominantnoj ekonomiji konkurentnost ima temelje u znanju, visokim tehnologijama, inovacijama i globalnom povezivanju.

Visoko obrazovanje ima značajnu ulogu u evrointegracijskim procesima i podsticanju privrednog i društvenog razvoja Republike Srpske i BiH, te je stoga učešće u programima Tempus, Erasmus, Mundus sa drugim zemljama Zapadnog Balkana važno, ali uz nužnost očuvanja svog nacionalnog identiteta i patriotizma, Sadašnja faza u dominaciji neoliberalnog kapitalizma izraz je nove racionalizacije i dominacije tehnokratskog uma i plutokratskih interesa snaga mega kapitala. Visoko obrazovanje u Republici Srpskoj i BiH nalazi se na raskršću i u okovima neoliberalnog i globalizacijskog koncepta obrazovanja. Glavna obilježja ovog sistema reforme obrazovanja koje proističu iz bolonjske deklaracije jesu: globalizacija, funkcionalizacija i instrumentalizacija obrazovanja za misiju krupnog kapitala u globalnoj ekonomiji svijeta, koja nije samo globalna i digitalna, nego je i surovo konkurentna.

Savremene globalističke i neoliberalističke tendencije i implementacija bolonjske reforme u okviru visokoškolskog evropskog sistema dovode do promjene obrazovne paradigme u smjeru marginalizacije primarne humanističko-emancipatorske dimenzije obrazovanja, a jačanja tržišno-pragmatične. **Opasnost za visoko obrazovanje je ako je znanje postalo roba, ako se proizvodi i prodaje poput drugih roba i pažnju zavrjeđuje samo ono obrazovanje koje pustoši staze duha, koje daje tehničko operacionalno znanje. Opasnost je u napadu na humanizam i kritičko mišljenje u obrazovanju (Čomski). Pravo učenje dešava se u procesu otkrivanja istine, a ne kroz nametanje zvanične istine.** Univerziteti moraju, svakako, biti efikasniji nego što su do sada bili, ali isto tako mora biti mjesta za intelektualna istraživanja koja ne vode lako mjerljivom ishodu.

U budućnosti je potrebno uložiti dodatne napore za jačanje socijalne dimenzije Bolonjskog procesa visokog obrazovanja. Nove ideje i otkrića proizlaze iz ljudske radoznalosti, kreativnosti i inicijative. Moramo pokušati da javno razmišljamo i o tome šta se može učiniti. **Obrazovanju treba vratiti obraz.** Univerzitet nije socijalna ustanova, ni sklonište za nezbrinutu omladnu, koja

nema šta drugo pametnije da radi već nešto studira; nije vrtić, koji godišnje košta 1300 KM, za razliku od studija koje koštaju 440 KM ili 660 KM; Univerzitet nije mjesto gdje će se zakoni poništavati i izbjegavati, već graditi i poštovati (npr. kod izbora u nastavno-naučna zvanja i slično), Univerzitet nije mjesto gdje se prvenstveno stiče diploma, već znanje.

Bez obrazovnog sistema, koji će vaspitati i obrazovati nove ljude, Republika Srpska i BiH neće izaći iz krize. Realna praksa i stanje u obrazovanju Republike Srpske i BiH ozbiljno nas upozorava da je bilo dosta štednje na obrazovanju. Potreban je politički konsenzus i veći budžet da bi se kroz narednih 10 godina proveo projekat modernizacije kompletnog školstva. Obrazovanju u Republici Srpskoj i BiH potrebna je strukturalna promjena, modernizacija i usklađivanje s potrebama tržišta 21. vijeka. To je važan razvojni projekat Republike Srpske i BiH. Oko njega se mora postići politički konsenzus, mora se obezbijediti novac, mora se obezbijediti i izgraditi infrastruktura i osposobiti ljudi. Projekat treba dobro osmisliti za provođenje kroz narednih 10 i više godina i ne smiju se mijenjati smjerovi svake godine, od politike do politike, od ministra do ministra. **U cijelom sistemu obrazovanja učenik, a kasnije student, mora biti u centru pažnje.**

Republika Srpska i BiH treba ljude, završene studente osposobljene za istraživanje i inovacije, Zato treba investirati u razvoj ljudi, a ne stvoriti fakultete i Univerzitete radi ostvarivanja profita pojedinca i grupa. Da bi smo izgradili novo, modernije obrazovanje treba nam čvrsta politička odluka, koja neće biti aktuelna samo u predizborno vrijeme, nego i u vrijeme „bilo koje vlasti“. Treba donijeti političku odluku da je obrazovanje prvi strateški prioritet i da je ono zapravo ključna infrastruktura Republike Srpske i BiH za promjene u društvu Republike Srpske i BiH, uključujući i ekonomski razvoj. **Svima treba biti jasno da su obrazovanje i nauka javno dobro i da trebaju ostati javno dobro. To znači i javna odgovornost.** Zato u planiranju budžeta treba odmah naći sredstva za ostvarivanje i razvoj ljudi koji će iznijeti te promjene na svojim leđima. Treba pripremiti naše institucije za korištenje fondova EU. Bez velikog odgađanja treba graditi sistem za cijeloživotno obrazovanje i započeti sa cijeloživotnim obrazovanjem učitelja, nastavnika, profesora i ljudi iz javne uprave. Nedovoljne su rasprave o obrazovanju u okviru akademske zajednice, one moraju biti provedene i u političkoj areni. Republika Srpska i BiH je premala zemlja da bi se ljudi dijelili i da ne bi saradivali, posebno kad pripadaju različitim političkim opcijama. To je ključna prepreka daljeg razvoja Republike Srpske i BiH. Za značajnije pomake treba dijalog, rasprava i sukob mišljenja. Onaj ko preuzima mandat, preuzima i odgovornost. Bez jasnog opredjeljenja politike u Republici Srpskoj i BiH, pa onda i Vlade i Savjeta ministara, da će se srediti stanje u obrazovanju, o tome nema smisla ni razgovarati.

RAZVOJ TREĆE MISIJE UNIVERZITETA U REPUBLICI SRPSKOJ I BOSNI I HERCEGOVINI

Univerziteti su još od svog osnivanja u srednjem vijeku bili neodvojivi od društva u kojem funkcionišu. U različitim istorijskim periodima prioriteta se davali različitim misijama. **Pored nastave istraživanja kao osnovnih univerzitetskih misija, pod trećom misijom univerziteta podrazumijeva se odnos univerziteta i zajednice, okoline. Treća misija univerziteta sastoji se od dvije dimenzije-društvene, civilne i ekonomske, koje treba da budu ravnopravne.** Treća misija univerziteta može da se realizuje kroz dvije paradigme i to služenje zajednici, nasuprot paradigme zalaganje u zajednici. Svakako, može se zapaziti da na nekim univerzitetima u BiH je veća usmjerenost ka komercijalnoj i ekonomskoj u odnosu na društvenu i civilnu dimenziju.

Pored nastave i istraživanja kao osnovnih akademskih djelatnosti, naročito u periodu tranzicije, značajna je i treća misija univerziteta koja se ogleda u učešću univerziteta u ekonomskom razvoju i izgradnji civilnog društva i demokratskih vrijednosti(Spasojević, Kleut i Branković, 2012, prema: Grandić i Bosanac 2018). Dakle treću misiju univerziteta u BiH treba shvatiti kao odnos između visokog obrazovanja i društva izvan prve(nastava) i druge(istraživanje) misije; nova dvostruka uloga univerziteta kao nosioca pozitivnih promjena koje doprinose društvenom razvoju i preduzetnika koji doprinose ekonomskom razvoju. **Univerziteti u BiH treba da služe njenim potrebama, jer je priča o univerzitetu nerazdvojiva od njegove odgovornosti prema društvu i ekonomiji,** dok s druge strane, ono što je novo je dubina i obim interakcije između zajednica i univerziteta. Treća misija univerziteta podrazumijeva i društvenu i ekonomsku dimenziju i to tako da one treba da budu podjednako značajne. Ona se zasniva na privatno javnim partnerstvima, saradnji univerziteta, privrede i države. Neki autori treću misiju definišu kao drugu akademsku revoluciju i pojavu preduzetničkog univerziteta(Duderstadt, 1999; Vavakova, 1998). Često puta, treća misija univerziteta izjednačava se sa pojmom preduzetnički univerzitet i to tako što preduzetnički model ostaje legitiman organizacioni princip za koji se smatra da je u stanju da omogući institucijama visokog obrazovanja da se nose sa izazovima u novom okruženju(Vaira, 2004,prema: Grandić i Bosanac 2018). Na sceni u BiH ističe se konkurentnost i naglašena povezanost univerziteta i ekonomije i to posebno po pitanju transfera tehnologija i inovacija. Sve više se traži usaglašavanje visokog obrazovanja sa potrebama tržišta rada, podsticanje saradnje sa različitim institucijama i istraživačkim djelatnostima, razvijanje evropskog okvira kvalifikacija, formulisanje ishoda učenja i razvijanje kompetencija potrebnih društvu znanja(Lungulov, 2015:19, prema: Grandić i Bosanac 2018). Civilna misija univerziteta je veoma bitna i ona ne smije da bude posmatrana isključivo kroz prizmu pozitivnog uticaja na moralni razvoj studenata,naprosto zato jer će u tom slučaju ona biti shvatana samo kao marginalizovana djelatnost. Veoma je važno podsticanje integracije civilne misije u osnovne akademske djelatnosti

pri čemu je izuzetno važno da se civilno zalaganje zasniva na otkrivanju i isticanju novog znanja. Treća misija univerziteta dakle podrazumijeva društvenu i ekonomsku dimenziju koje treba da budu podjednako značajne. U Srbiji je sproveden međunarodni projekat Institucionalni okvir za razvoj treće misije univerziteta u Srbiji koji se zasniva na tri osnovna stuba razvoja i to: a) transfer tehnologija i inovacije, b) kontinuirano učenje, c) društveno odgovorno ponašanje univerziteta. (Detaljnije: D.1.3.Izveštaj o postojećim strategijama i zakonima Republike Srbije koji se odnose na dimenzije treće misije).

Lista mogućih indikatora za mjerenje progressa ili uspjeha društvene uključenosti:

- 1.) **Transfer tehnologije i inovacija** u kojem su indikatori: broj projekata koji imaju benefite za širu zajednicu, broj ljudi na koje su uticali projekti, broj ugovora univerziteta-fakulteta sa industrijom, broj ugovora sa javnim tijelima, broj univerzitetskih-fakultetskih centara-laboratorija-izvora prezentovanih široj zajednici, broj ljudi koji su koristili univerzitetske-fakultetske prostore, broj otvorenih kampanja, broj studenata-istraživača uključenih u otvorene kampanje, broj učesnika na istraživačkim noćima i broj učesnika na danima otvorenih vrata.
- 2.) **Kontinuirano učenje** u kojem su indikatori: broj promovisanih programa kontinuiranog obrazovanja, broj organizovanih programa kontinuiranog obrazovanja u tekućoj godini, broj organizovanih okruglih stolova i broj ljudi koji su učestvovali, broj ljudi koji su učestvovali u kursovima cijeloživotnog obrazovanja, broj studenata koji su prošli posebne praktične programe i broj besplatnih časova van univerziteta.
- 3.) **Društveno odgovorno ponašanje** u kojem su indikatori: broj ljudi van univerziteta koji su koristili prostor-usluge biblioteke, broj učesnika van univerziteta koji su koristili prostorije za organizovanje konferencija, sastanaka, događaja i slično, broj univerzitetskih nastavnika-studenata koji su volontirali za dobrobit šire zajednice, broj organizovanih takmičenja, broj učesnika i broj javnih debata o važnim društvenim pitanjima. (Izvor: Individualni plan društvene uključenosti za novosadski univerzitet, 2017, prema: Grandić i Bosanac 2018).

Kroz naprijed navedeni projekat može se zapaziti veća usmjerenost ka ekonomskoj dimenziji treće misije univerziteta, kao i kvantitativni pokazatelji realizovanja ove misije u odnosu na društvenu i civilnu, koja se najvećim dijelom svodi na aktivnosti u kojima univerzitet pruža usluge zajednice. Trendovi dominacije ekonomske dimenzije i sve raširenija pojava saradnje između univerziteta, industrije i privrede morat će biti i realnost u BiH. Nažalost pristupa ekonomizacija visokog obrazovanja u BiH postavlja na margine osnove humanističkih vrijednosti obrazovanja i njihovu krutičku misao. **Najbolji razlog za podržavanje institucija visokog obrazovanja ne pronalazi se u službi koju ove institucije mogu da obavljaju već u vrijednostima koje zastupaju. Vrijednosti pravde, slobode, jednakosti i prava građana kao jednakih i slobodnih ljudskih bića**

od središnje su važnosti za ulogu visokog obrazovanja. U obrazovanju studenata o upravljanju, socijalnom građanstvu i demokratskoj javnoj sferi(Aronowitz i Giroux prema: Jovanović-Kranjec 2013,93, prema: Grandić i Bosanac 2018). Institucije visokog obrazovanja u BiH treba da više doprinose svojim zajednicama. **Univerziteti u BiH trebaju da pružaju usluge zajednici, služe zajednici, ali i da se zalažu u zajednici tako da integrišu u nastavu i istraživanje znanje i vještine koje posjeduje zajednica, da ih uoče i vrednuju na univerzitetu kao relevantan izvor znanja i učenja.** Treba favorizovati partnerski model univerziteta i zajednice da više sarađuju radi postizanja zajedničkih ciljeva od kojih obe strane imaju koristi. Realizacija treće misije univerziteta će biti najefikasnija ako joj se pristupi iz ugla paradigme zalaganja u zajednici. Predstavnici akademske i lokalne zajednice trebaju više biti zainteresovani za ovakav vid saradnje. Ne smijemo kao ljudi, kao akademska zajednica ostati dužni u realizaciji ovih plemenitih fakultetskih i univerzitetskihz ideja. **Dužan čovjek nije slobodan čovjek, dužna društva I države nisu slobodni, dužni intelektualci nisu slobodni.**